

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, s. 195-209

Dr. Kibar TAŞ

kibartas012@gmail.com

YAZILI VE SÖZLÜ KAYNAKLAR IŞIĞINDA KUREYŞAN OCAĞI'NIN GELENEK VE GÖRENEKLERİ*

Özet

Tunceli/Zeve Köyü ile Gaziantep/Yukarı Kayabaşı Köyü kökenli Kureyşan ocağı mensupları aynı atadan gelmektedirler. Bu ata, kimi sözlü anlatılara göre Horasan, kimine göre de Kirmanşah'tan 13. asrın başında Dersim yöresine gelen Kureyş aşiretinin bir mensubu ve ismi de Seyyid Mahmud-ı Kebir olan dervıştır. Ehl-i Beyt soyundan gelen bu derviş, Peygamberin aşiretinin ismi unutulmasın diye aynı zamanda Kureyş mahlasını da kullanmıştır. Bu sebepten ocak mensuplarına Kureyşanlılar denmiştir.

Anadolu'ya gelen Kureyş aşiretinin bir kısmı Tunceli yöresinde kalırken, bir kısmı da Anadolu'ya dağılır. Mazgirt yöresinde kalanlardan bazıları da bir süre sonra Kureyş ile beraber Nazımiye'ye göç ederler. Kureyş burada evlenir ve yedi oğlu olur. Haydar adındaki oğlu genç yaşta sır olduğu için, Tunceli'deki soyu diğer altı oğlundan devam eder. Kureyş daha sonra çok sayıdaki talibleriyle beraber Nazımiye'yi terk eder. Pek çok yeri gezdikten sonra da, en son Yukarı Kayabaşı'na yerleşir ve burada da Sadır Kureyş adında bir oğlu olur.

Bu çalışmada Tunceli yöresindeki Kureyşan ocağına ait gelenek ve göreneklerden bahsedilecektir. Bunun için kullanılan bilgilerin bir kısmı yazılı kaynaklardan, çoğunluğu ise aşiret mensubu yaşlı kişilerle yapılan ve kayıt altına alınmış olan görüşmelerden elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kureyş (Seyyid Mahmud-ı Kebir), Kureyşan ocağı, Tunceli/Dersim, gelenek ve görenekler

* Bu makale, Kibar Taş, *Dünü ve Bugünü ile Kureyşan Aşiretleri*, A.Ü. Sos. Bil. Ens. Ankara, 2017, adlı basılmamış doktora tezinden üretilmiştir.

TRADITIONS OF THE QURAYSHIN FAMILY IN THE LIGHT OF WRITTEN AND ORAL SOURCES

Abstract

The members of the Qurayshin family with the origin of the village of Zeve in Tunceli and of the village of Yukarı Kayabaşı in Gaziantep come from the same ancestor. This ancestor is the dervish, who is a member of the Quraysh tribe coming to the Dersim region at the beginning of the 13th century from Khorasan or from Kirmanşah, and his name is Seyid Mahmud-i Kebir. This dervish who came from the family of Ahl-i Bayt also used the Quraysh agnomen so that the name of the Prophet's tribe was not forgotten. Therefore, the members of tribe were called as the Qurayshins.

While some of the Quraysh tribe that came to Anatolia is settled in Tunceli region, some of them went to Anatolia. Some of them who stayed in Mazgirt migrated to Nazımiye with Quraysh after some time. Quraysh was married here and had seven sons. Because his son Haydar disappeared (*sır olmak*) when he was young, his descendants in Tunceli continued from the other six sons. Afterwards, Quraysh left Nazımiye together with his many *talib*. After visiting many regions, he finally settled in Kayabaşı, and had a son named Sadır Quraysh there.

In this study, the traditions belonging to the Qurayshin family in Tunceli region will be mentioned. Some of the information used for this was obtained from the written sources, while the majority of that was obtained from the interviews which were made with the elderly members of the tribe.

Key words: Quraysh (Seyyid Mahmud-i Kebir), Qurayshin family, Tunceli/Dersim, customs and traditions

1. GİRİŞ

Kureyşan ocağı mensupları, ataları Seyyid Mahmud-ı Kebir (Kureyş) aracılığı ile Ehl-i Beyt'e dayanmaktadır. Seyyid Mahmud-ı Kebir, 13. asrın başında, kimi sözlü anlatılara göre Horasan, kimine göre de Kirmanşah'tan gelen ve ismi Kureyş olan aşiretin bir mensubudur. Bu aşiret üyeleri, o dönemde buldukları yörede çeşitli sıkıntılara maruz bırakıldıkları için ve yine bu dönem Moğolların da harekete geçtikleri zaman olduğu için, buradan göç edip Anadolu'ya gelirler. İlk olarak Tunceli/Mazgirt civarına yerleşirler. Oldukça kalabalık ve farklı meslekten üyeleri olan bu aşiretin bir kısmı Anadolu içlerine yayılırken, bir kısmı da bu yörede kalır. Tunceli/Mazgirt yöresine yerleşen aşiret üyelerinden bir kısmı da, bir süre sonra Kureyş adındaki derviş ile beraber Nazımiye'ye göç ederler. Birkaç asır sonra ise, yörenin çoğalan nüfusu barındıramaması nedeniyle, buradaki aşiret üyeleri tekrar çevre illere göç ederler.

Dersim yöresine gelen ve Anadolu'nun içlerine gitmeyen Kureyş aşiretinin üyeleri bugün farklı "ocak" isimleriyle adlandırılmaktadır. Mesela Peygamberin aşiretinin ismi unutulmasın diye Kureyş mahlasını kullanan Seyyid Mahmud-ı Kebir'in soyundan gelenlere, bu mahlasa izafeten Kureyşanlılar denirken, Baba Mansur'un soyundan gelenlere Baba Mansurlar, Seyyid Savun/Sabun'un soyundan gelenlere Seysavunlar denmektedir.

Kureyş ilk önce aşiret üyeleri ve akrabaları ile birlikte Mazgirt/Çelekas'ta yaşamış, “fırın hadisesi”nden¹ sonra da buradan, akrabaları, talibleri ve bir kısım aşiret üyeleri ile birlikte Nazımiye ilçesinde bulunan Zeve Köyü'ne gidip yerleşmiştir. Burada evlenmiş ve 7 oğlu olmuştur. Biri genç yaşta sır olduğu için, soyu diğer 6 oğlundan çoğalmıştır. Ancak kendisi bir süre sonra Zeve'den ayrılmıştır. Yıllar içinde çoğalan bu soy, talibler ve diğer aşiret üyeleri ile birlikte artık bu köye sığamamış ve buradan başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Asırlar içinde neredeyse Dersim'in her tarafına Kureyşanlı aileler yerleşmiştir. Kureyş'in soyundan gelenlerin yaşadıkları yerler arasında, Tunceli'den sonra, en başta Erzincan, Muş/Varto ve Bingöl yöreleri gelmektedir.

Kureyş'in Tunceli'den başka, Gaziantep/Yukarı Kayabaşı Köyü ile Adıyaman Kındıralı Köyü'nde de tek oğlundan gelen bir soyu yaşamaktadır. Bunun da sebebi, Kureyş'in Nazımiye'den ayrılması ve pek çok yeri gezdikten sonra en son Yukarı Kayabaşı'na yerleşmiş olmasıdır.

Aşağıda, Tunceli/Nazımiye kökenli Kureyşan ocağı ile ilgili Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv kayıtlarında geçen, özellikle nüfusla ilgili bilgilerin yanısıra, sözlü kaynaklar² ve bir kısım yazılı eserlerden elde edilen gelenek ve göreneklere bahsedilecektir.

2. TUNCELİ'DEKİ KUREYŞAN OCAĞI'NIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

2.1. Yazılı Kaynaklarda Kureyşan Ocağı (Aşireti)

Gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bölge ile ilgili tutulan yerli ve yabancı kayıtlarda, yörenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısından çok, aşiretlerin nüfusları, vergi toplama ve yörede yaşanan şekavet olaylarını önleme üzerinde durulmuştur. Bu sebepten yörenin sosyo-kültürel yapısı hakkında, birkaç gezi raporunda verilen bilgiler dışında fazla bir veri yoktur. Bu kayıtlarda da yöredeki bütün aşiretlerin gelenekleri genel olarak verilmiştir. Özel olarak aşiretler arasında farklı bir gelenek-görenekten bahsedilmemiştir. Yalnız neredeyse her yazılı kayıta Kureyşanlıların seyyid oldukları üzerinde özellikle durulmuştur. Mesela 1895 yılında Dersim'i gezen Antranik Yeritsyan, çoğunlukla Dersim'in genel yapısından, Ermeni nüfusundan ve bunların yaşadıkları yerlerden bahsederken, yer yer de Dersim aşiretleri hakkında bilgi vermiştir. O, Dersim'in genel dini liderinin Kureyşan aşireti ve bu aşiretten her erkeğin de seyyid olduğunu belirtmiştir. Antranik'in aktardıklarına göre, bir seyyide dedelik verileceği zaman, 7 dede o seyyidin evinde toplanır ve sazlar eşliğinde deyişler söylenir. Sonra dedelerden biri ayağa kalkarak seyyidin sakalını ve uzun saçlarını keser. Daha sonra da 7 dede sağ ellerini bu seyyidin başının üzerine koyar ve tekrar çalan sazlar eşliğinde onu dedelik derecesine yükseltirler. Dedelik görevini üstlenen bu seyyidlerin önemli görevlerinden biri de halk arasında barışı sağlamaktır. Dedenin öğütlerini dinlemeyenler dışlanırlar. Sadece seyyid ve dedeler değil, komşular da o kişiyle ilişkilerini keserler (Antranik, 2012: 115, 124). Burada da

¹ Sözlü kaynaklara göre, I. Alaaddin Keykubad 1200'lerin ilk yarısında yöreye gelir. Yörede dervişin gösterdiği kerametleri duyar ve onu yanan fırında sınar. Dervişin bu fırında yanmaması üzerine de onun elinde bulunan ve Peygamberin soyundan geldiğini gösteren “şecere”yi onaylar ve istediği yere yerleşebileceğini söyler.

² Bu çalışmada verilen sözlü bilgilerle ilgili görüşme yapılan kişiler şunlardır: Haskar Taş, Aydın, 12 Haziran 2014; Uzun Mehmet Yıldız, Tunceli/Merkez, 4 Ağustos 2014; Süleyman Ateş, Ankara/Kızılay, 17 Eylül 2014.

görülebileceği üzere her seyyid, dede değildir. Ancak o görevi hakkıyla yerine getireceğine inanılan ve seyyid soyundan gelen birine bu pâyeye verilmiştir.

1925 ve daha sonraki yıllarda Dersim ve buradaki inanç hakkında bilgi veren Naşit Hakkı da, Dersim'in her tarafına yayılmış olan Kureyşan aşiretinin bir seyyid ocağı olduğunu belirtmiştir (Uluğ, 2007: 60). Ali Kemali ise eserinde, seyyidlerin, atalarının Horasan'dan geldiğine ve Peygamber sülalesine mensup olduklarına inandıklarını ve halktan “uma”³ dedikleri bir tür hediye aldıklarını yazmıştır (Ali Kemali, 1932: 209). Ancak Tunceli'de seyyidler halktan para toplamaz, sadece her yıl taliblerini ziyaret eden pir ve rayverlere, herkes gücü oranında çıralık denen ufak hediyeler (bu bazen bir miktar para, bazen de yiyecek olmaktadır) verir. Talib bu çıralığı verirken, “Benim dünya malında gözüm yok” demektir. Uma adını ise görüşme yaptığımız yaşlılar duymamıştı.⁴ Cumhuriyetin ilk dönemine ait bir raporda da, Kureyşan aşireti mensuplarının, kendilerinin Horasan'dan geldiklerini ve Peygamber soyuna mensup olduklarını söylediklerini ve bu nedenle Kureyşanlıların, bütün Dersim aşiretleri nezdinde itibar sahibi oldukları belirtilmektedir (Dersim Jandarma...Raporu, 2012: 141).

Osmanlı dönemine ait ve çoğunlukla yörede yaşanan şikâyet olaylarından bahseden az sayıdaki belgelerde ise Kureyşan'ın neredeyse sadece ismi geçmektedir. 1262/1846 tarihli bir belgede, Erzincan ile Tercan civarında yaşayan Çarıklı ve Kureyşanlı aşiret mensuplarının, eskiden beri Peri Kazası ahalisine zarar verdikleri ve vergi ödemedikleri için üzerlerine asker sevk edildiğinden bahs edilmektedir (BOA, A.MKT., Dosya No:52). 1265/1849 tarihli diğer bir belgede de Sarıkaya Karyesi taifesinden Kureyşanlı Mü'min'in, Tercan'a tabi Başköy Karyesi'ndeki bir kısım arazi ve tarlaları zorla zabt etmesinden ve köylülerin onun hakkında yaptığı şikâyetten söz edilmektedir (BOA, A.MKT., Dosya No:234). 1909 tarihinde ise yukarıda adı geçen, ancak bu tarihte Erzincan'ın Balaban Nahiyesi'ne tabi olan Başköy Karyesi adına Hasan'ın, yine aynı karyeden ve Kureyş aşiretine mensup olan Yusuf oğlu Zübeyir'in 300'den fazla silahlı avanesiyle (tarafdarlarıyla) kendilerine yaptığı mezalimle ilgili şikâyetini görüyoruz (BOA, DH.MKT., Dosya No:2777).

Başka bir belge ise Dersim'e mensub Kureyşanlı, Karsanlı ve Arilli aşiretleri ile Kumsor Karyesi eşrafından Tercanlı İbrahim bin Hasan Efendi arasında yaşanan ve Kızılkilise (Nazımiye) Kazası köylerinde bulunan araziler üzerindeki münazaalar (kavgalar) ile ilgilidir. Bu sorunun çözümü, kişilerin ayrı ayrı ve farklı tarihlerde, bazen İbrahim Efendinin bazen Kureyşanlı Seyyid Mahmud'un gönderdiği arzuhaller nedeniyle uzamıştır. Belgelerin tarihi, 12 Şubat 1910 ile 19 Eylül 1911 arasındadır. Aşiretler arasındaki sorun, bir heyet huzurunda Seyyid Mahmud ve ortaklarına ödeme yapıp, karşılığında da arazilerin Kumsorlulara terk edilmesiyle son bulmuştur. Bu belgeler içinde yer alan ve Tercanlı İbrahim bin Hasan Efendi'nin 19 Temmuz 1911 tarihinde gönderdiği uzun arzuhale göre, arazi ihtilafları bu tarihten 30 sene önce (1880) başlamıştır. O sırada Kureyşanlı aşireti reisi Seyyid Mahmud (ki kardeşi Ali Çavuş kaza dâhilindeki nahiyede müdürdür), Karsanlı aşireti reisi Murtaza, Arilli aşireti reisi de Yusuf oğlu Hüseyin'dir ve bu üç reisin himayelerinde üç bin ferd bulunmaktadır (BOA, DH.MUİ., Dosya No:64-2).

³ “uma” kelimesi eski Türkçe'de “eve gelen konuk” anlamına gelmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2013: 92).

⁴ Görüşme yaptığımız Haskar Nine, Elazığ'da buldukları sırada, buradaki Zazaların “uma” kelimesini Allah için kullandıklarını duyduğunu söylemiştir.

Bu belgeler haricinde, 19. asrın ikinci yarısında başlanan ıslahat çalışmaları kapsamında Dersim yöresi hakkında daha fazla bilgiler verilmeye başlanmışsa da, bu raporlarda da sadece Dersim'deki şekavetin sebepleri ve çözümleri üzerinde durulmuştur.⁵ Yine bu kayıtlarda Kureyşan ismi 1907 ve 1916 senelerinde yaşanan şekavet olaylarında geçmektedir. Bu kayıtlara göre, 1907 senesinde Nazımiye'nin Kureyşanlı aşiretinden Ali Çavuş, 2.000 kişi ile Kiği köylerine saldırmıştır. 1916 tarihinde ise Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa Nazımiye'yi işgal ederek Elazığ'a doğru harekete geçmiş, Mazgirt, Pertek ve Çarsacak havalisini basmıştır (Dersim Jandarma... Raporu, 2012: 168, 190; Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, 2010: 140, 162; Danık, 2014: 46; Özkök, 1937).

Bu iki olayda adı geçen Ali ismindeki şahsın aynı kişi mi, farklı kişiler mi olduğu raporlarda belirtilmemiştir. Fakat yukarıda verilen 1911 tarihli Tercanlı İbrahim Efendi'nin arzuhaline göre, Nazımiye'de oturan Kureyşanlı Seyyid Mahmud'un, Nahiye'de müdür olan Ali Çavuş adında bir kardeşi bulunmaktadır. Bundan başka 1895–1911 yılları arasındaki Osmanlıca belgelerde de hep Ali Çavuş ismi geçmektedir (BOA, A.MKT. MHM., Dosya No:657; DH.ŞFR., Dosya No:384; DH.TMIK.M., Dosya No: 270/110; DH.MUİ., Dosya No:141). Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız taramada bu tarihten sonra Kureyşanlı Ali Çavuş ismine, varsa da, biz rastlayamadık. Bu sebepten 1907 ve 1916'da meydana gelen olaylardaki şahısların farklı olduğu düşünülebilir. Nitekim bazı eserlerde I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara karşı savaşan ve Osmanlıdan madalya ve çeşitli ödüller alan Kureyşan aşiretinin önde gelenlerinden birinin adının Ali Gah olduğu yazmaktadır (Kaya, 2010: 376). Ayrıca 12.07.1916 tarihli bir belgede, Nazımiye aşiretlerinden Ruslar üzerine gönderilen birliklerin, 90 Rus askerini öldürüp, 11 tanesini de esir aldıkları ve bu sebepten kendilerine yardım edildiği yazmaktadır (BOA, DH.ŞFR., Dosya No:531). Ek olarak, yaptığımız görüşmelerden birinde o dönemde Kureyşanlıların piri olan Ali Gah ile ilgili şöyle bir olay da anlatılmıştır: “Ali Gah, Kuresizlerin (Kureyşanlıların) ağası imiş, Harput'tan kızı için çeyiz alıp dönerlerken, Abbasanlar önünü kesip çeyizini alıyorlar. O da aşiretler arasında gezip, gelin gidin öcümü alın diyor. Nazımiye'den toplayıp geliyor, her taraftan Kureşanlıları topluyor. Gidiyorlar Halboriye, Hozat tarafına. Kayınbabam derdi ki, biz gittiğimizde köyü çoktan boşaltıp gitmişlerdi. Biz de geri döndük. Ali Gah'ın bu olayı '38'den epey önce olmuş. Ali Gah'ın aşiretleri toplayıp bir yerlere saldırdığı hakkında bir bilgim yok.” (Haskar Taş, Aydın, 12 Haziran 2014).

Yukarıda 1916 tarihinde adı geçen Ali Ağa'nın, bu sözlü anlatıda adı geçen ve Kureyşanlıların ağası olduğu söylenen Ali Gah olması olasıdır. Fakat Kureyşanlıların piri konumundaki birinin, yine Kureyşanlıların mekanı olan Nazımiye'yi işgal etmesi pek mantıklı görünmemektedir.

Osmanlıdaki bu az sayıdaki bilgilere nazaran, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde tutulan raporlarda Kureyşan aşireti hakkında daha fazla bilgi bulunmaktadır. Bu raporlarda çoğunlukla nüfusları ve yaşadıkları yerler hakkında bilgi verilmiştir. Naşit Hakkı Uluğ'a göre, 1925 yılında Dersim'de yaklaşık 2.000 civarında Kureyşanlı yaşamakta; ancak bunlar fazla vergi verecekleri

⁵ 1896-1907 arasında tutulan bu raporlar hakkında geniş bilgi için bkz. (Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, 2010: 132-139, 191-197; Dersim Jandarma... Raporu, 2012: 156-222; Dersim Raporu, 2010: 153-229; Yıldız, 2014: 33-35). Ayrıca 1880-1913 arasında sunulan layihalar (raporlar) ve transkriptleri için bkz. (Gündoğdu, 2013: 54-167; Yılmazçelik, 2011: 217-251; BOA, DH.İD., Dosya No:3)

korukusıyla sayılarını 700 göstermektedir. Yine bu aşirete ait 2.000 civarında da hayvan olduğunu söylemektedir (Uluğ, 2011: 64).

1929 yazında sunulan bir raporda da Dersim'in coğrafyası, nüfusu ve aşiretlerinden bahis vardır. Rapordaki bilgilere göre bu tarihte Kureyşan aşiretinin nüfusu 2.200 kişidir (1.000'i erkek, 1.200'ü kadın). Sahip oldukları hayvanlar ise 10 at, 800 sığır, 150 koyun, 1500 keçi, 12 katır, 50 merkeptir. Bu sayılara göre, Kureyşan aşireti bu tarihte yaklaşık 400 aileden oluşmaktadır. Ancak sayım sırasında, Osmanlı'dan gelen bir gelenekle, insanlar fazla vergi vermemek için nüfuslarını ve hayvan sayılarını gizleyebiliyorlardı. Bu nüfus büyük olasılıkla sadece Nazımiye'de yaşayanlardır. Çünkü aynı raporun birkaç sayfa sonrasında Mazgirt'teki Kureyşanlılardan da bahis vardır. Fakat burada ayrıntılı bilgi verilmemiş, sadece 500 adet silahları olduğu yazılmıştır (Yeşiltuna, 2012: 229-234).

1931 senesinde Erzincan Valisi Ali Kemali tarafından yörede yapılan araştırmada, Kureyşanlıların nüfusları ve nerelerde yaşadıkları hakkında bilgi verilmiştir. Bu tarihte, Erzincan'ın Göller, Kureyşli Sarı Kaya, Abge, Kolu Komu, Zorun Başköy, Semek, Kâhnut (Gahmut), Ekrek Göller, Çamurdere, Hayrani, Harşin, Yaylalar, Peyler, Çil Horoz, Koç Maşat ve Karataş köylerinde 1.741 Kureyşanlı; Pülümür'ün Tahsini Komları Geliyi Müşküm ve Tahsini Komları Varamilli köylerinde 276 Kureyşanlı; Kiği'nin Dizvas, Paş, İresk ve Taro köylerinde 390 Kureyşanlı; Nazımiye'de 1.283 ve Mazgirt'te de 3.500 Kureyşanlı yaşamaktadır (Ali Kemali, 1932: 418). Bu rakamlara göre Erzincan, Pülümür, Nazımiye, Mazgirt ve Kiği'da yaşayan Kureyşanlıların toplamı 7.190 kişidir. Fakat Vali, Mazgirt'teki Kureyşan aşireti içine Derviş-i Gevr mensuplarını da eklemiştir. Ancak, geçmişten günümüze aktarılan sözlü anlatılara göre, Kureyş ve Derviş-i Gevr farklı kişilerdir. Bu sebepten Mazgirt'teki Kureyşan mensupları yukarıda verilen rakamdan daha az olmalıdır.

1932 senesinde Jandarma tarafından hazırlanan ve içinde Dersim yöresi ile ilgili çeşitli bilgiler ile Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde bu yöre hakkında yazılan raporların⁶ olduğu bir kitapta ise Dersim'deki bütün aşiretlerle birlikte Kureyşan aşiretinin nüfusu, sahip oldukları hayvanlar ve ödedikleri vergiler hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Bu kitaba göre, Pülümür, Nazımiye, Kiği, Hınıs, Varto, Sivas, Margirt ve Hıns-ı Mansur'da yaşayan Kureyşanlıların toplam nüfusu 10.000'dir ve bunların 5.000'i Dersim'de yaşamaktadır. Rapora göre, 1931 senesinde Kureyşan aşiretinin sayıma yazdırdığı hayvan sayısının toplamı 3.960 baştır. Bunların 318'i koyun, 3.075'i keçi ve 567'si sığırdır. Raporda ayrıca, edinilen bilgiler ve nüfus oranlarına göre, tahminen aşiretin hayvanlarının %60'ını yazdırdığı ve ödemeleri gereken verginin de %80'ini ödedikleri yazmaktadır. Nitekim bu rakamlar aşiretler arasındaki en yüksek oranlardandır (Dersim Jandarma...Raporu, 2012: 141-142, 99-100). Kitapta verilen bütün raporlarda⁷ Dersim'in coğrafyasının sertliği ve bu yüzden geçinmenin zor olduğu ve özellikle şekavetin bu ekonomik zorluklardan çıktığı üzerinde durulmuş, yöreye okul, hastane, yol yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁸ Devletin bu hizmet eksikliğine rağmen, sahip oldukları

⁶ Cumhuriyet döneminde yazılan kimi raporların orijinal belgeleri için bkz. (Yeşiltuna, 2012: 201-252).

⁷ Raporlar hakkında ayrıca bkz. (Danık, 2014; Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik..., 2010: 198-234; Yıldız, 2014: 36-46).

⁸ Birinci Umumi Müfettişlik, 1931 senesindeki Raporu'nda şu bilgileri vermiştir: "Dersim halkı fakirdir. Ziraata elverişli toprak pek azdır, işsizdir. Öyle köyler vardır ki sahip oldukları birkaç keçinin mahsulâtını bütün ihtiyaçlarına karşı kullanırlar." Dersim Jandarma...Raporu, 2012: 233).

hayvanların büyük bir kısmını sayıma yazdıran ve bu sayım üzerinden vergisinin çoğunu ödeyen aşiretlerin sayısının az olmadığı da bu kitapta görülmektedir.

Tahminlere göre 1970'li yılların ilk yarısında hazırlanan bir başka raporda da Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ve Tunceli illerinde yaşayan Kureyşanlılar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu rapora göre, Bingöl'de o dönemde Kiği'nin Tekbaş, Dalbasan, Yavuztaş, Yazgünü ve Çayağzı köylerinde yaklaşık 500 Kureyşan aşireti mensubu yaşamaktadır. Alevi-Kızılbaş olan ve Kürtçe (Zaza) dilini konuşan bu aşiretin asıl kolunun Tunceli'de olduğu, Hz. Ali soyundan geldikleri ve seyyid oldukları, diğer Alevi-Kızılbaşların bunlara itibar ettikleri, yerleşik ve yurda bağlı oldukları yazılmıştır (Aşiretler Raporu, 2014: 74). Raporda Erzincan'da yaşayan Kureyşli aşiretinden de bahsedilmektedir. 7.260 kişilik bir nüfusu olan bu aşiretin Kürtçe (Kırmanç) ve Dersim Zazacası konuştuğu, Alevi-Kızılbaş olduğu, Çayırılı İlçesi'nin Yukarı Çamurdere, Ozanlı, Hastarla, Paşayurdu, Doğanyuva, Yaylalar, Yayalakant, Basköy, Sarıgüney, Turnaçayırı, Çilhoroz, Boybeyi ve Eşmepınar köylerinde yaşadıkları ve daha önceki isyanlara katılmadıkları belirtilmiştir (Aşiretler Raporu, 2014: 113).

Yine bu raporda Erzurum aşiretleri sayılırken adı Kuruşanlı olan bir aşiretten de bahsedilmektedir. Bu aşiret ismi Kureyşanlı isminden mi değişti yoksa ayrı bir aşiret mi belli değildir. Aşkale İlçesi/Tozluca Köyü'nde yaşayan aşiret 213 kişiden oluşmakta ve Alevi olup, Kürtçe (Kırmanç) konuşmaktadır. Rapora göre, aşiret niteliklerini kısmen kaybetmiş olan bu aşiret, isyanlara katılmamış ve yurda bağlıdır (Aşiretler Raporu, 2014: 130). Bu rapordaki bilgilere göre, Gümüşhane'nin Kelkit İlçesi'ne bağlı Kuşluk ve Akdağ köylerinde de 272 kişilik bir nüfusa sahip Kureyşan aşiretinin yaşadığı görülmektedir. Caferî-Alevi mezhebi mensubu ve Kürtçe (Kırmanç) konuşan bu aşiretin isyanlara katılmadığı, yurda bağlı oldukları ve Kürtçeyi sadece yaşlıların konuştuğu, yeni neslin ise tamamen bıraktığı yazılmıştır (Aşiretler Raporu, 2014: 151).

8.000 nüfuslu Kureyşan veya Kureyşanlı denilen Tunceli'deki asıl kolun ise, Caferî-Alevi olup, Kürtçe (Zaza) konuştuğu belirtilmiştir. Raporda, aşiret üyelerinin Merkez İlçe'ye bağlı Buğulu, Demirkapı, Çalga, Baylık, Doluküp, Kopuzlar, Aktuluk, Atlanti ve Batman köylerinde; Pülümür'e bağlı Bozağa Karabedendi, Uzunkaya Mezrası ve Beyceköy'ünde; Nazımiye'ye bağlı Dallıbahçe, Yazgeldi, Çevrecik, İlisu, Ballica, Güzelpınar, Turnayolu ve Eğribelen köylerinde ve Mazgirt'e bağlı merkez ilçe ile Kalaycı, Dazkaya, Ağaçardı, Aşağı Tarlacık, Kızılılık Köy ve mezralarında yaşadıkları yazmaktadır. İsyana katılmadıkları ancak güvenilmez oldukları da not düşülmüştür (Aşiretler Raporu, 2014: 297).

Aşiretler raporunda verilen bu bilgilere göre; 1970'lerin başında Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane ve Tunceli'de toplam 16.245 Kureyşanlı yaşamaktadır. Ancak bu belgede yazılan Tunceli'deki Kureyşan Aşireti mensuplarının yaşadıkları yerlerde eksiklik olduğu açıktır. Özellikle aşiretin ilk yerleştiği yer olan Nazımiye'nin merkezinin sayılmaması eksikliklerdir. Yine bugün Muş/Varto'da ve Elazığ'da da pek çok Kureyşan aşireti mensubunun yaşadığı ve bunların '70'lerden önce buraya göç ettikleri bilinmektedir.

Yukarıdan itibaren vermeye çalıştığımız bütün bu eski belge ve raporlarda, Kureyşanlıların sosyo-kültürel yapısından çok nüfusları ve yaşadıkları yerler hakkında bilgiler verilmiş, bir de özellikle seyyid ocağı oldukları üzerinde durulmuştur. Bu sebepten aşağıda ocağın gelenek ve göreneklere ile ilgili olarak sözlü anlatılardan elde ettiğimiz bilgileri vermeye çalışacağız.

2.2. Sözlü Kaynaklara Göre Kureyşan Ocağı'nın Gelenek ve Göreneklere

Yaptığımız görüşmelerde, ki çoğunlukla yaşları 70'in üzerinde olan kişilerle konuştuk, Kureyşan ocağı ile diğer Alevi aşiretleri arasında kültürel ve inanç kuralları açısından bir farklılık olup olmadığını sorduğumuzda bize, kesinlikle böyle bir farklılık olmadığını, zaten Kureyş'i pir kabul eden aşiretlerin onun yolunu sürdürdüklerini, gelenek ve göreneklerin de bazı yöresel farklılıklar haricinde benzer olduğunu söylediler.

Kureyşanlıların geçmişteki gelenek ve göreneklere hakkında konuştuğumuz yaşlıların anlattıkları aşağıda genel olarak verilmiştir.⁹

Bu anlatılanlara göre, eskiden bazı evlilikler beşik kertmesi ile yapılabiliyordu. Buna göre iki yakın arkadaş kendi aralarında daha bekârken bir karar alıyorlar. Eğer ikisinin ilk çocuğu erkek olursa sağdıç yapacaklarına, biri kız biri erkek olursa evlendirmeye karar veriyorlarmış. Evlilikler çoğunlukla görücü usulü ile oluyormuş; ancak eğer kız istemezse babası onu zorlamıyormuş. Kız evlenmeyi kabul edince nişan yapılıyor ve bir miktar başlık parası da ödeniyormuş. Eğer bu meblağ yüksek olursa, o zaman yaşlılar araya girip sorunu çözüyormuş. Nişan için genelde iki ya da üç altının takılı olduğu bir bilezik veriliyor. Bundan sonra da düğüne kadar çeyiz hazırlanıyor, ki bu çeyiz de, alınan başlık parasından hazırlanıyormuş. Eskiden çoğu insanın ekonomik durumu iyi değil. Bu yüzden başlık parası alınıyor ki kıza çeyiz yapılabilsin.

Düğünler genelde 7 gün 7 gece sürüyormuş. Erkek tarafında, kız alınmadan iki üç gün önce eğlence başlıyor, yani bütün gün davul zurna çalıyor. Köydekiler de bu sürede, işlerinden fırsat buldukça gelip bunu izliyor ve halay çekiyor. Sonra kalabalık bir grupla kızın evinin olduğu köye gidiliyor. Eskiden kızlar çoğunlukla kendi köylerinden evlenmek istemedikleri için, genellikle başka köyden kız alınır, köyün içinden fazla evlilik yapılmazmış. Gelinin düğün kıyafeti, uzun bir elbise ve bunun üzerine giyilen renkli bir çarşaftan ibaretmiş. Bunun üzerine de yüzü örtmek için renkli bir örtü atılıyormuş. Daha önceleri ise yani renkli çarşaftan önce, gelinler giydikleri uzun bir elbisenin üzerine bir şal atarlarmış. Gelinin çeyizinde, bir tane beyaz, bir tane ipek, bir tane de kırmızı olmak üzere üç elbisesi oluyormuş. Düğün günü gelince gelin, damat evine gitmek için yola çıktığında bir ata bindiriliyor ve ona elma atılıyormuş. Bu sırada geline, damat tarafından bir yaşlı kadın eşlik ediyor. Bu kadın katıra, gelin de ata biniyormuş. O gün damat evinde tekrar davul zurna çalıyor ve yemek veriliyor. Düğünlerde genellikle pilav, et yemeği ve hoşaf pişiriliyor. Bu düğünlerde "varvara" ve "simsim" gibi kahramanlık oyunlarının yanısıra halay da çekiliyor. Bu halk oyunlarından çaydaçırının ise yaklaşık 200 yıl evvel Dersim'den Elazığ'a gittiği söylenmektedir. Düğünden sonra gelenek gereği gelin bir yıl süresince baba evine gitmiyormuş. Bir yıl sonra gidince de bir ay kalıyormuş.

Eski zamanlarda bir evde doğum olunca, o evin önünde 3 gün boyunca oyunlar oynanmış. Ancak bu eğlence çoğunlukla erkek çocuk için yapılmıyormuş. Nadiren de olsa bazı aileler kız çocuk için de eğlence düzenliyormuş. Eğer bir ailenin tek erkek çocuğu olursa o zaman kurbanlar da kesilebiliyormuş. Yine herkes doğum yapan kadına yemekler, özellikle yöreye ait olan "şir-i kurt" yapıp götürüyormuş, ki o eve bolluk, bereket gelsin. Bebeklerin vücuduna, derisi sağlam olsun, mikrop kapmasın diye tuz serpiyormuş. Yine 3 gün boyunca

⁹ Bu bilgiler Haskar Taş, Uzun Mehmet Yıldız ve Süleyman Ateş adlı kişilerle yüzyüze yapılan görüşmelerden elde edilmiştir.

gece-gündüz, yeni doğan bebeğin ve kadının yanında kalınıyormuş. Bebek ve kadının yalnız bırakılmamasının sebebi halk arasında “al-karısı“, “al-basti”¹⁰ denen inanıştan kaynaklanmaktadır. Yörede buna “helk“ deniliyor. İnanışa göre, “helk“ denen kötü melekenin gelmemesi için ilk olarak doğum yapan kadının başı yıkanıyor. İlk 3 gün, gece-gündüz kadın ve bebeğinin yanında birileri kalıyor. Yine kadın yatakta yattığı sürece yastığının kenarına iğne batırılmış sarımsak bırakılıyor. Kadın ayağa kalkıp gezince de bu kez bebeğinin yastığının altına ekmek konuluyor. Bunlardan başka içi su dolu bir kabın üstüne 2-3 hafta süreyle süpürge de bırakılıyor. Genelde bebek kırkı çıkana kadar yalnız bırakılmıyor.

Bebeklerin ilk dişi çıktığında ise buğday ve nohuttan hedik denen yemek yapılmış. Bundan başka erkek çocuk yürümeye ilk başladığında, hızlı yürüsün diye ocakta, kenarında delik olan yağlı kalın ekmek yapılmış. Ekmeğin delik olan kısmına bir ip bağlanır, ucu da çocuğun ayak bileğine bağlanırmış. 6-10 yaş arası çocuklardan biri bu ipi koparıp ekmeği alıp kaçar, diğer çocuklar da onun arkasından koşarmış, ki çocuk bunları görüp o da koşmayı öğrensin. Çocuklar belli bir yaşa gelince de onlar için davul-zurnalı sünnet düğünü yapılmış.

Bir başka gelenek de, Heylas'ta¹¹ özellikle Kureyşanlılar evlerine pir veya rayver gelmeden kurban kesmezlermiş. Pir de her yere aynı anda gidemediği için o pirin talibi olan aşiretler kendi aralarında Hızır Ayı'nı bölüşmüşler. Yani pir veya rayver bu ayın bir haftasında Kureyşanlılara gidiyorsa, diğer haftalarında da talibi olan diğer aşiretlere gidiyormuş. Eskiden pir veya rayver mutlaka her yıl taliblerini ziyaret edermiş.

Kureyşanlılar arasında bir de “taş tutma” geleneği varmış. Bunun anlamı şudur: Bir dede bir köye gittiği zaman, orada yaşayan bütün aileler akşam köyün bir evinde toplanırlar. Herkes toplandığı zaman, dede sorar: “Kapı komşunuz tamam mı, herkes geldi mi?” “Falan kişi gelmedi”, dendiği zaman, dede: “Niye gelmedi?” diye sorar. Önemli bir mazeret yoksa mutlaka katılmasını ister. Yine eğer birisi ağır bir suç işlerse, mesela adam öldürme, hırsızlık, ırz düşmanlığı, dede onu kabul etmez, derhal ayağa kalkar ve onu lanetler. Bundan sonra kimse davarını (hayvanını) onun davarının içine koymaz, kimse Allahın selamını ona vermez, kimse kurbanını ona vermez ve onun kurbanını da almaz. Bu şekilde bir dışlanmaya¹² maruz kalmamak için de insanlar bu suçları işlemekten kaçınırlarmış. Eskiden bir kadın, kendi namusuna hakaret eden erkeklerin sayısına bakmadan, onların karşısına dikilip; “Çubuğum benim elimde, babamın evini bekliyorum, ölüme de razıyım.” diyerek onlarla mücadele edebiliyormuş. Sonunda ölse de, onları öldürse de yerinin cennet olduğu kabul ediliyormuş.

¹⁰ “al-kızı”, “al-karısı“ ve “al-basti” inanışının eski Türklerdeki bağlantısı için bkz. (Türkdoğan, 2010: 38, 59; Çetinkaya, 2014: 414-420; Yörükkan, 2005: 34-36).

¹¹ Hızır Peygamber için oruç tutulan ay: Ocak sonundan Mart'a kadar sürer. Bu süre içinde herhangi bir haftada Salı-Perşembe günleri arası 3 gün oruç tutulur, bu süre içinde su içilmez. Bu orucu genelde bekar kız ve erkekler tutar. İnanışa göre, 3. günün gecesi görülen rüyada kimin elinden su içilirse, onunla evlenilir (yazarın notu).

1911 yılında Dersim'i gezip rapor yazan İngiliz Yüzbaşı L. M. Seel, “Kızılbaşlar, 12 İmam için 12 gün oruç tutarlar. 3 gün de Hıdırellez için tutarlar.” demektedir (Akgül, 2009: 113).

¹² Bu geleneğin Mersin Dalakdere Tahtacıları arasında da olduğunu görüyoruz. Bu köyden 100 yaşındaki Mazluma Hanım, altmış yıl önce musahiplik olduğunu, düşkünlüğün bulunduğunu, hatta düşkün hanesine ateş verilip-ateş alınmadığını söylemektedir (Türkdoğan, 2010: 38). Ayrıca düşkünlük ve cezaları hakkında bkz. (Tur, 2012: 687-702; Kehl-Bodrogi, 2012: 173-177).

Kureyşanlılarda biri öldüğü zaman¹³ o gün çağrılan hoca, ki bu kişi genelde o yörede yaşayan ve Kur'an'ı öğrenmiş bir Alevidir, gelip önce ölünün başında Kur'an okuyor, sonra ölü götürülüp yıkıyor ve beyaz, yeşil, mavi renklerdeki 7 tane kefene sarılıyor. Ailenin maddi gücüne göre bu sayı bazen 5, bazen de 3 olabiliyor, ancak çift sayı olmuyor. Daha sonra tabuta konuluyor ve hoca yine dua okuyor. Mezarlığa giderken de yarı yolda tabut yere indiriliyor ve tekrar hoca Kur'an okuyor. Sonra mezarlığa götürülüp gömülüyor. Bu sırada hoca yine dua okuyor. Eve dönünce de mezar kazımı yani kazma-kürek hakkı için yemek veriliyor. 3 gün sonra bir yemek daha veriliyor. Ölü gömüldükten 20 gün sonra da dost-akrabalarla birlikte mezara gidiliyor. Gitmeden önce bu insanlardan maddi gücü olanlar kurban kesiyor ve yemek yapıyor. Yemek mezara götürülüp orada gelenlere dağıtılıyor. 40'ı çıkarıldığı zaman tekrar evde yemek yapıyor ve bu sefer dua okuması için hoca da çağrılıyor. Birisi öldüğü zaman çağrılan hoca, o gün güneş batmadan önce dua okumaya başlıyor ve 50 gün aynı şekilde devam ediyor. 50. günde de sadece ölünün kendi sahibi mezara gidip Kur'an okutuyor. Bundan sonra yılda bir kez hayır veriliyor. Bu hayır özellikle Sonbahar aylarında veriliyor. Ölü için hayır verildiğinde, bu hayır, götürülen evdeki kişinin direk eline verilmiyor, önce yere bırakılıyor. Verildiğinde de “Yer-gök şahit ol.” deniyor ve kimin hayrı ise onun adı söyleniyor.

Kureyşanlıların Nazımiye'de ilk yerleştiği yer olan Zeve'de bugün eski tarihli pek çok mezar bulunmakta olup, bunların taşları koç/koyun heykeli¹⁴ şeklindedir. Bu mezartaşlarının üzerinde çoğunlukla kılıç, tüfek, güneş ve çiçek benzeri şekiller vardır.¹⁵ Gaziantep/Yukarı Kayabaşı Köyü, Zırar mevkiinde bulunan Kureyş'in türbesinin çevresindeki eski mezartaşlarında ise kılıç figürü çoğunluktadır.

Bütün Aleviler'de olduğu gibi Kureyşanlılar da ibadet olarak Cem tutarlardı.¹⁶ Ancak Tunceli yöresinde tutulan Cem'ler, Anadolu'ya yayılmış dergâhlardaki gibi bütün kurallarıyla, yani 12 hizmet ile yapılmıyordu. Bu durum belki coğrafi şartlar, belki asırlarca diğer dergâhlardan uzak kalma, belki de bütün kuralların uygulanmasının şart olmadığı düşüncesinden kaynaklanmıştır. Nitekim görüşme yaptığımız 80 yaşlarındaki Süleyman Ateş bunun sebebini şu şekilde ifade etmiştir: “Alevi cemlerinde 12 hizmeti biz ihtiyaç doğrultusunda kullanıyorduk. Mesela bir koma gidiyoruz, bir köye, 2-3 hane var. O köyde 12 kişi bulamıyorsun ki 12 hizmeti icra edesin. Alevi cemlerinde Türkçe nefesler okunurdu, Türkçe

¹³ Naşit Hakkı ölüm ile ilgili şunları yazmıştır: “Dersimli için yatağında ölmek makbul bir akıbet değildir. Bir çatışmada ölenin hatrasına daha büyük bir saygı gösterilir ve ölü sevdiği eşyalarla birlikte gömülür. Bunlar silah, kama, bilezik veya kemer gibi şeylerdir... Bir kimse öldüğü zaman seyyide haber verilir, seyyid bir müridini de alır, gelir ölüyü ykar... Seyyidler birtakım ağıtlar okurlar ve bağlama çalarlar. Cenazeyi kaldırıp gömme işi de seyyidlere aittir... Ölü gömüldükten sonra mezarlıca yemek dağıtılır, buna “can aş” derler. Kırk gün sonra da “kırk yemeği” diye bütün köye aş dağıtılır.” (Uluğ, 2007: 133). Ali Kemali ise; “Belirli olmamakla beraber, İslam usul ve ibadetlerine uyar. Ölü hazırlanır ve kefenlenir, mezarında bir aşır Kur'an okunur.” demektedir. (Ali Kemali, 1932: 231). Ayrıca, Alevi mezhebinde ölü için yapılan törenler hakkında bkz. (Tur, 2012: 703-739).

¹⁴ Dersim'e yaptığı geziyi 1911 yılında makale haline getiren İngiliz Misyoner Herry H. Riggs bu mezar taşları için şunları yazmıştır: “Dersim'deki mezarlar Türklere göre utanılacak bir şeydir. Çünkü mezarlar geride bırakılan yaşamdaki at, silah vb. şeylere ilişkin kabaca yapılmış, oyma resimlerle yoğunca süslüdür. Bu mezarlarda göze çarpan bir şey de mezardaki diğer tüm oymalara göre çok fazla yapılmış bir koyun figürünün sık görülmesidir.” (Akgül, 2009: 86). Ayrıca Tunceli'deki koç/koyun mezartaşları için bkz. (Danık, 1993: 50-61; Aşan, 1992: 89). Ancak, Tunceli'de araştırma yapılarak ortaya konan bu son iki eserde de Kureyş'in mekanının bulunduğu Nazımiye/Zeve'deki koç şeklindeki mezar taşlarından bahis yoktur.

¹⁵ Mezar taşlarındaki Türk damgaları hakkında bkz. (Rıza Zelyut, 2011: 62-68).

¹⁶ Alevilikte Cem ritüeli hakkında geniş bilgi için bkz. (Tur, 2012: 546-638; İpek, 2014: 275-295).

nefesle sema dönülürdü. Yalnız ibadetin sonuç bölümü, buna miraçlanma bölümü de denebilir, coşkulu olan bir bölümü var, o bölümde dede curasını alır eline Dersim dilinden ibadet eder.”

Biz aşağıda, 1941 Tunceli/Merkez köy doğumlu ve Kureyşanlı olan Haskar Nine'nin 16-17 yaşlarından hatırladığı bir Cem Ayini'ni aktaracağız. Eskiden Cem'ler Tunceli'nin diğer yerlerinde de ufak tefek farklılıklar dışında genelde bu şekilde yapılmıştır.

Haskar Nine'nin anlattıklarına göre, kendi evlerinde kerametli dedelerinden kalan bir Jar-Ziyaret (tarik)¹⁷ varmış. Bizim de gördüğümüz bu tarik bir asa şeklindedir ve yeşil bir beze sarılıdır. İnanişaya göre bu tarik'in birkaç yılda bir bulunduğu yerden indirilip yıkanması, temizlenmesi gerekmiştir. Fakat bu işi ancak kerametli bir derviş yapabilirmiş. Bu sebepten böyle zamanlarda bir derviş (o tarihte Haskar Nine'nin dayısının piri) çağrılır ve Cem tutulmuş. Cem'in tutulacağı gün çevre köylere haber verilir, o gün sabahtan Cem tutulacak yer temizlenir, kurbanlar kesilir ve yemek pişirilir. Akşama doğru da köylerden insanlar gelir, önce yemek yer, sonra da derviş Cem'e oturur. Cem sırasında derviş saz çalır, deyiş söyler ve kendinden geçer, Haskar Nine'nin deyişiyle, diğer dünyaya gider ve orada hazır bulunanların sıkıntıları, gelecekleri, daha sonra olacaklar hakkında kimi sözler söyler. Sonra yavaş yavaş kendine gelir, kalkıp Jar'ı (tarik'i) kılıfından çıkarır, perdenin arkasında yıkar. O suyu yere dökmeyiz, Cem'e katılanlara az az dağıtır. Bundan sonra da köylerden gelenler yapıp getirdikleri lokmaları (yağlı niyaz-gömme) birbirlerine dağıtır ve Cem biter. Bundan başka Haskar Nine, kış zamanı doğa şartları zor olduğu için ve yazları da herkes yaylalarda olduğu için genelde Sonbahar'da Cem yapıldığını söylemiştir.

Yine ibadet olarak 12 İmam (Muharrem) orucu tutarlar.¹⁸ Bu oruç 12 gün tutulur. Bu süre boyunca su içilmez, et, yumurta, tatlı yenmez, eğlence yapılmaz, erkekler traş olmaz, eşler ayrı yatar, hayvan kesilmez, kan akıtılmaz. Güneşin battığı sırada, öncelikle el-yüz yıkanır ve sonra bir tutam tuz ile oruç açılır ve gece 12'den sonra, yeni bir gün başladığı için, bir şey yenilmez. Oruç bitince de “aşure” yapılır. Büyük bir kazanda pişirilen “aşure”nin içine ana malzeme olan buğday, su ve şekerle birlikte, kuru üzüm, kuru kayısı, kuru incir, hurma, ceviz, fındık, fıstık ve bir parça mevsimine göre elma ya da ayva ile bir tutam tuz katılır. “Aşure”ye katılan malzemenin hepsinin sayısı 12 olmalıdır. Yine “aşure”nin 12 eve dağıtılması gerekmektedir. Ocak sonu ile Şubat sonu arasında herhangi bir hafta içinde Salı-Çarşamba-Perşembe günleri tutulan Hızır orucu¹⁹ ise güneş tam battıktan ve biraz karanlık olduktan sonra, yine el-yüz

¹⁷ Tunceli yöresinde eskiden beri bulunan bu *tarikler*, gerçekte çok eski zamanlarda yaşamış ve sır olmuş şahısların kendilerini asa şeklinde göstermesidir. Bunları eline alan dervişler ancak büyük keramet sahibi iseler onu kontrol altında tutabiliyorlardı. Aksi takdirde çevredekilere zarar verebiliyordu. *Kışım Marı (yılanı) Evliyası* da bunlardandır. Nuri Dersimi bu olayı, Hızır Orucu'nun 3. günü (1914 yılı Ocak sonu) yapılan Cem'de bizzat yaşadığını yazmaktadır. Bu *tarik'i* yok etmek için kendisinden yardım isteyen Çelebi Cemaleddin Efendi'ye bu olayı anlatmış, sonuçta Çelebi Efendi (Hacı Bektaş Postnişini) bu işten vazgeçmiştir (Nuri Dersimi, 2014: 88-89).

¹⁸ Yusuf Ziya Yörükân'ın 1927-1932 arası yazdığı makalelerinde, Tahtacı olarak adlandırılan Alevilerin de, Muharrem orucunu, bazı ufak farklılıklar dışında neredeyse aynı şekilde tuttukları görülmektedir. (Yörükân, 2015: 267-278).

Naşit Hakkı da, Muharrem orucunun 12 gün olduğunu ve bu oruç sırasında 24 saatte bir yemek yendiğini, su içilmediğini, oruç bitince kurban kesilip, aşure yapıldığını yazar. Aşureye mutlaka 12 İmam'a hürmeten 12 türlü malzeme konulduğunu da belirtir (Uluğ, 2007: 120-121).

¹⁹ İrene Melikof, Anadolu'daki “Hızır Orucu”nun ve İran Azerbaycan'ındaki “Hızır Nebi Bayramı”nın Şubat ayına denk geldiğini ve törenin Salı-Çarşamba ve Perşembe günleri yapıldığını, ayrıca 12 Burç Takvimine göre eski Türklerin Yeni Yıl bayramlarının da bu döneme denk geldiğini yazmaktadır. Tatarların, Şubat'ın ilk günlerine denk gelen ve yeni yılları olan bu törene “Beyaz Bayram” dediklerini,

yıkanarak açılır. Bunun sebebi için de yörede şu hikâyeye anlatılır: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in gözleri ağrıdığı için Ana Fatma ve Hz. Ali oruç tutarlar. Onlar oruçlu iken, iftar saatinde kapı çalınır, gelenler, biz açız, derler. Onlar da olduğu gibi sofrayı onlara verirler. 3 gün aynı şey yaşanır. Bugün geç açılmasının sebebi de, belki birisi gelir, yemek ister, ona yemek kalsın diye. Yani bu gece bir lokma vermek büyük sevap kabul edilir.

Bundan başka Kureyşanlılar çeşitli zamanlarda kurban keserler. Muharrem Ayı bitiminde Aşure yapıldığı sırada, Hızır orucunda, ölülerin hayrı verildiğinde, ziyarete gidildiğinde ve Kurban Bayramı'nda kurban kesilir (İpek, 2014: 309). Bazı Kureyşanlılar, Kurban Bayramı'nın gerçekte 3 gün olduğunu, 2 gün önceden başlanarak sırasıyla Allah, Muhammed, Ali için 3 gün oruç tutulduğunu ve Kurban Bayramı'nın 3 gününde de yine sırasıyla Allah, Muhammed, Ali için kurban kesildiğini söylerler.

Bütün Alevilerde olduğu gibi Kureyşanlılarda da sağdıçların (musahiplerin) ve kirvelerin yakınları arasında evlilik olmaz. Çünkü kirve, ailenin bir mensubu sayılırken musahipler de birbirlerini yol kardeşi seçerek, aileden daha yakın olurlar.²⁰ Önem verilen diğer bir gelenek de evlerinin kapılarının doğuya ya da güneye yani güneşe bakmasıdır. Eskiden bir kişi sabah kalkınca, ilk önce elini-yüzünü yıkar, sonra güneşe dönerek dua edermiş. Bugün de Tunceli'de gözlemediğimiz kadarıyla Kureyşanlı yaşlılar hâlâ bu geleneği sürdürmektedir. Eskiden yılbaşında yöreye özel yemekler olan şir-i kurt, zarifet ve keska²¹ pişiriliyormuş. Başka zamanlarda da genellikle çorba, pilav, et yemekleri yapılmış.

Kureyşanlılar için *ocakta* yanan ateş kutsaldır. Çünkü *ocaktaki* ateş²² bir ailenin devamı anlamına gelmektedir. Bu ateş, su dökülerek söndürülmez. Ateşe tükürülmez. Bunun kötü şans getireceğine inanılır. Eskiden bir evdeki *ocakta* yanan ateş, gün boyu yanarmış. Akşam olduğunda ise kalan közlerin üzerine kenarlarından kül atılır, sabah olunca da küllerin altında kalan bu köz tekrar yakılmış. Böylece *ocakta* yanan ateşin, neredeyse sönmeden devam etmesi sağlanmış. Yine eskiden Dersim'deki çoğu aşiret gibi Kureyşanlılar da köylerine yakın yerlerdeki yaylaya çıkarılmış.²³ Yaylada ağaçlardan bir tür baraka yapılır ve orada kalınmış.

Anadolu Alevilerinin ise 3 gün oruçtan sonra beyazlar giydiklerini, “köme/gömme” denilen bir ekmeği yaptıklarını ve Güney Azerbaycan'daki Karakoyunluların da bu kutsal ekmeğe “girde” dediklerini söylemektedir (Melikof, 2012: 184-185).

Yine 1930'ların başında yöreyi gezen Ali Kemali de, Hızır orucunun Şubat ayı içerisinde 3 gün tutulduğunu yazmıştır. (Ali Kemali, 1932: 209).

²⁰ Musahiplik hakkında geniş bilgi için bkz. (Tur, 2012: 639-666; Türkdogan, 2010: 42; Zelyut, 2014: 250; İpek, 2014: 278-284).

²¹ *Şir*, gömmeden yapılır. Küçük parçalara bölünüp, üzerine ayran dökülerek iyice ezilir. Sonra tepsiye konup ortası açılır ve içine tereyağı eklenir. *Zarifet* ise yine gömmeden yapılır. Ancak sadece küçük parçalara bölünür ve üzerine sarımsaklı ayran ve tereyağı dökülür. *Keska*, haşlanan bulgurun içine un katılıp kavrulur ve konulduğu tabakta ortası açılarak şekerli eritilmiş tereyağı dökülür.

²² “Bütün Türkler ocağın sönmesini ailenin ya da soyun sönmesi olarak görürlerdi. 'Ocağın sönsün, bacan tütmesin' gibi sözler, hakikatte soyun kurumaması, ailenin dağılmasıyla ilgilidir. Altay Türkleri, herşeye küfür etseler de, ateşe hakarete bulunmazlar. Ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır.” (Gömeç, 2008: 62). Ahmet Yaşar Ocak da, eski Türkler'de ve bugün Sibiryaya ve Altay'da, Kızılbaş Türkler ve Kürtlerde olduğu gibi ateşe su dökmek, pis bir şey atmak yasaktır, demektedir. Yine Bektaşî ve Kızılbaşlarda yapılan ocağın takdisinin Altaylar'da ve Yakutlar'da da mevcut olduğunu ifade etmektedir (Ocak, 2013: 241-251). Ayrıca konu hakkında bkz. (İpek, 2014: 333-337; Kalafat, 2010: 185-195).

²³ Bu konu hakkında 1911'de L. M. Seel şunları yazmıştır: “Dersimli yarı göçebedir. Kışın köylerinde, yazın da köylerinden çok uzak olmayan yaylalarda yaşarlar. Aşiret içi çatışmaları olmadığı zamanlarda

Yaptığımız görüşmelerde karşılaştığımız ilginç bir inanış da şifa veren taşlarla ilgilidir. Bu konuda Haskar Nine, çocukken gördüğü bu tür bir taştan bahsetti. Bir ailede bulunan ve nesilden nesile aktarılan bu taş, yaklaşık 2 cm büyüklüğünde ve mora yakın renkteymiş. Bu taş gözde çıkan katarakt için kullanılmış. Katarakt olan kişi bu taşı aileden alıyor ve bir tülbent ile rahatsız gözünün üzerine bağlıyor. Mor taşın içi beyazladığında, ki bu bir hafta kadar sürebiliyormuş, göz iyileşiyormuş. Bu beyazlama da gözdeki kataraktı aldığı için oluyormuş.

Adıyaman ve Gaziantep'te yaşayan Kureyşan Aşireti mensupları da Dersim'deki Kureyşanlılar ile aynı soydan gelmektedirler. Yukarıda anlatıldığı üzere ilk olarak Tunceli/Mazgirt yöresine gelen *Kureyş* bir süre sonra buradan ayrılmıştır. Pek çok yeri gezdikten sonra da en son Gaziantep'e gelmiş ve burada vefat etmiştir. Nitekim bugün türbesi de Gaziantep/Yavuzeli/Yukarı Kayabaşı Köyü, Zırrar mevkiindedir. Bugün Adıyaman'ın Kındırali Köyü ile Gaziantep'in Yukarı Kayabaşı Köyü'nde yaşayan Kureyşanlılar, *Kureyş*'in soyundan gelmektedirler ve akrabadırlar. İnançları da Tunceli'deki Kureyşanlılar gibidir. Onlar da *Cem* tutup, 12 İmam orucu (Muharrem) tutmaktadırlar. Buraya, Konya ve Karaman'da olduğu gibi bir aşiret ya da cemaat yerleşmediği için de, doğal olarak nüfusu zamanla artmıştır. Fakat bugün de buralarda çok kalabalık bir Kureyşanlı nüfusu yoktur.

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmada Dersim'de yaşayan Kureyşan Aşireti'nin ulaşabildiğimiz kadarıyla, geçmiş zamanlardaki gelenek ve göreneklere hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bugün Tunceli'de yaptığımız gözlemlere göre, bu geleneklerden ancak bazıları bugüne kalmıştır. Bugün de sağdıçların ve kirvelerin yakınları arasında evlilik olmaz. Yine Kurban Bayramı'nda kurban kesilir. Hâlâ Muharrem Ayı'nda 12 gün, Hızır Ayı'nda da 3 gün oruç tutulur. Cuma geceleri (Perşembeyi Cumaya bağlayan gece) *Cem* tutulur. '80'lere kadar daha canlı olan *seyyidlik* ve *dedelik* kurumu ise bugün biraz gerilemiştir. Ancak *seyyidlere* ve *dedelere* bugün de saygı devam etmektedir. Bu durum yörenin, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet'in ilk döneminde yazılan önyargılı raporlarında ileri sürülen aksine, cahil kalmasına sebep olmamıştır. Aksine onlarca yıldır Tunceli eğitim seviyesinin en yüksek olduğu illerin başında gelmektedir.

KAYNAKLAR

Sözlü Kaynaklar

Haskar Taş, Aydın, 12 Haziran 2014

Uzun Mehmet Yıldız, Tunceli/Merkez, 4 Ağustos 2014;

Süleyman Ateş, Ankara/Kızılay, 17 Eylül 2014

Arşiv Kaynakları

BOA, A.MKT. (*Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı*), Dosya No:52, Gömlek No:15

hayvancılıkla uğraşırlar. Acil ihtiyaçlarını karşılamak için sadece köylerinin çevresinde mısır yetiştirirler.” (Akgül, 2009: 93).

- BOA, A.MKT. (*Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı*), Dosya No:234, Gömlek No:61/1-2
- BOA, DH.MKT. (*Dahiliye Mektubi Kalemi*), Dosya No:2777, Gömlek No:21-1
- BOA, DH.MUI. (*Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi*), Dosya No:64-2, Gömlek No:20/1-12
- BOA, DH.İD.. (*Dahiliye İdare*), Dosya No:3, Gömlek No:81
- BOA, A.MKT. MHM. (*Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı*), Dosya No:657, Gömlek No:32
- BOA, DH.ŞFR. (*Dahiliye Şifre Kalemi*), Dosya No:384, Gömlek No:51
- BOA, DH.TMIK.M. (*Dahiliye Muamelat*), Dosya No: 270, Gömlek No:36, Dosya No:110, Gömlek No:19
- BOA, DH.MUI. (*Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi*), Dosya No:141, Gömlek No:3
- BOA, DH.ŞFR. (*Dahiliye Şifre Kalemi*), Dosya No:531, Gömlek No:101

Kaynak ve Tetkik Eserler

- Akgül, Suat, *Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim*, İstanbul, Yaba Yayınları, Aralık 2009
- Ali Kemali, *Erzincan*, Resimli Ay Matbaası, 1932
- Antranik, *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan, İstanbul, Aras Yayınları, 2012
- Aşan, Muhammed Beşir, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân izleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992
- Aşiretler Raporu*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Haziran 2014
- Çetinkaya, Nihat, *Kızılbaş Türkler Tarihi, Oluşumu ve Gelişimi*, Ankara, Kripto Yayınları, Ekim 2014
- Danık, Ertuğrul, *Dersim'in Siyasi Tarihi*, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2014
- Danık, Ertuğrul, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Temmuz 2012
- Dersim Raporu*, Yay. Haz. İzzeddin Çalışlar, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2010
- Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010
- Gömeç, Saadettin, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara, Likya Yayınları, Ekim 2008
- Gündoğdu, Cihangir, Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, İstanbul, Kitap Yayınları, Mart 2013
- İpek, Yasin, *Şiadan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*, İstanbul, Ekim Yayınları, 2014
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, Berikan Yayınları, 2010

- Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt I-II-III), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013
- Kaya, Ali, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul, Demos Yayınları, 2010
- Kehl-Bodrogi, Krisztina, *Kızılbaşlar/Aleviler*, Almanca'dan çev. Oktay Değirmenci, Bilge Ege Aybudak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012
- Melikof, İrene, "Anadolu Alevilerinin Bazı Törenleri Üzerine", *Çerağ-ı Ruşen Alevilik-Bektaşılık Üzerine Çeviri Yazılar*, haz. İlhan Cem Erseven, Ankara, Ürün Yayınları, 2012
- Nuri Dersimi, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul, Dam Yayınları, Mart 2014
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013
- Özkök, Bürhan, *Osmanlılar Devri'nde Dersim İsyanları*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937
- Tur, Seyit Derviş, *Erkânname Aleviliğin İslam Yorumu ve Alevi Erkanları*, İstanbul, Can Yayınları, 2012
- Türkdoğan, Orhan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Eylül 2011
- Uluğ, Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Mayıs 2007
- Yeşiltuna, Serap, *Devletin Dersim Arşivi*, İstanbul, İleri Yayınları, Ocak 2012
- Yıldız, Mehmet, *Dersim'in Etno-Kültürel Kimliği ve 1937-1938 Tertelesi*, İstanbul, Chiviyazıları Yayınları, 2014
- Yılmazçelik, İbrahim, *Osmanlı Devleti Dönemi'nde Dersim Sancağı*, 1. Baskı, Ankara, Kripto Yayınları, Şubat 2011
- Yörükân, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015
- Yörükân, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ankara, Yol Yayınları, Kasım 2005
- Zelyut, Rıza, *Dersim İsyanları Seyyid Rıza Gerçeği*, 11. Baskı, Ankara, Kripto Yayınları, Aralık 2011
- Zelyut, Rıza, *Türk Aleviliği Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökenleri*, Ankara, Kripto Yayınları, Şubat 2014